

Maciej Szukała
Archiwum Państwowe
w Szczecinie

Stargardia
Tom IV, 2004

Szczeciński epizod w działalności archiwalnej Gerharda Zimmermanna. Przyczynek do dziejów Archiwum Państwowego w Szczecinie w okresie II wojny światowej

Pokolenie niemieckich archiwistów, które w latach trzydziestych zaczynało swą karierę zawodową zapłaciło wysoką cenę za szaleństwa reżimu III Rzeszy. Archiwiści należą do elity narodu, będąc uprzywilejowaną grupą zawodową, kierując się częściowo idealizmem, częściowo oportunistycznym, bezwiednie lub świadomie, przyczyniali się do indoktrynacji społeczeństwa niemieckiego w duchu narodowego socjalizmu¹. Niektórzy z archiwistów zginęli na frontach II wojny światowej lub zmarli w niewoli², inni skompromitowani politycznie, po wojnie pożegnali się ze służbą archiwalną, jeszcze innym, mimo ciężkich przeżyć frontowych, udało się wrócić do dawnych zajęć.

Do tych ostatnich należał Gerhard Zimmermann (1909-1994), historyk i archiwista. W początkach swej działalności zawodowej związany z Archiwum Państwowym w Szczecinie, a po wojnie długoletni dyrektor Geheimes Staatsarchiv w Berlinie-Dahlem³. Ciekawe jest przesłedzenie jego losów, postaci tak typowej dla tej generacji, w przełomowym dla Niemiec i całej Europy okresie 1939-1945.

Do Archiwum Państwowego w Szczecinie G. Zimmermann skierowany został na trzy miesiące przed wybuchem II wojny światowej. Wcielony do armii w kwietniu 1940 r. nie stracił kontaktu ze swoim miejscem pracy, korespondując z pełniącymi kolejno obowiązki dyrektora archiwum, Fritzem Morrém, a następnie z Hermannem Gollubem. Korespondencja ta jest wartościowym źródłem, zawiera bowiem wiele informacji z jednej strony o działalności archiwum szczecińskiego okresu wojny,

¹ Problematykę działalności niemieckich archiwów i archiwistów w okresie III Rzeszy poruszają publikacje: T. Musiala, *Das staatliche Archivwesen in Deutschland 1933-1945*, „Archivmitteilungen”, 1/91, s. 10-13, a zwłaszcza książka tegoż autora *Staasarchive im Dritten Reich. Zur Geschichte der staatlichen Archivwesens in Deutschland 1933-1945*, Potsdam 1996. Wspomnijmy także pracę J. Weiser, *Geschichte der preussischen Archivverwaltung und ihrer Leiter. Von den Anfängen unter Staatskanzler von Hardenberg bis zur Auflösung im Jahre 1945*, Köln-Weimar –Wien 2000.

² Z archiwistów, którzy byli zatrudnieni w różnym czasie w Archiwum Państwowym w Szczecinie, polegli: dr Fritz Morré (1912-1941), zabity pod Leningradem, dr Hans Frederichs (1903-1945), zginął w ostatnich dniach wojny pod Berlinem w miejscowości Trebbin, dr Erwin Hölk (1904-1945) zabity pod koniec kwietnia 1945 r. pod Rathenow. W niewoli rosyjskiej, już po wojnie zmarł dr Friedrich Granier (1893-1946). W marcu 1945 r. w szpitalu w Neubrandenburgu zmarł na dyfteryt dr Rolf Reuter (1909-1945).

³ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej APSz), Dienstregratur (dalej D) nr 1062. Są to akta personalne G. Zimmermanna, łącznie z jego korespondencją z okresu wojny. Wykorzystano również inne jednostki archiwalne wspomnianego zespołu.

z drugiej obrazuje przeżycia Zimmermanna z okupowanej Francji i z frontu wschodniego.

Gerhard Zimmermann urodził się 2 lipca 1909 r. w Grodkowie (Grottkau) na Śląsku Opolskim, w katolickiej wielodzietnej rodzinie⁴. Miał dziewięcioro rodzeństwa. Uczęszczał do gimnazjum (Carolinum) w pobliskiej Nysie, gdzie otrzymał maturę w 1928 roku. Następnie studiował na uniwersytecie im. Fryderyka Wilhelma we Wrocławiu, najpierw 4 semestry teologię katolicką i filozofię, a od 1930 roku historię, germanistykę i geografę. Od stycznia 1933 roku pracował jako asystent uniwersytecki. W 1934 i 1935 roku ogłosił przyczynki poświęcone swojej rodzinnej miejscowości i jej okolicom⁵. Należał do Komisji Historycznej Śląska. Z jej ramienia uczestniczył w przygotowywaniu edycji *Schlesisches Urkundenbuch*. W tym celu przeprowadzał kwerendy źródłowe w archiwach w Warszawie i Krakowie. Doktoryzował się w 1936 roku pracą o Kapitulie Katedralnej we Wrocławiu w okresie reformacji i kontrreformacji⁶. Podobnie jak wielu związanych zawodowo z państwowymi instytucjami, Zimmermann 1 maja 1937 roku wstąpił do NSDAP otrzymując numer członkowski 6 991 333⁷.

Od października 1937 r. do marca 1939 r. uczęszczał do założonego przez prof. Alberta Brackmanna (w latach 1929-1936 Generalnego Dyrektora Pruskich Archiwów Państwowych) Instytutu Archiwistyki w Berlinie-Dahlem (Institut für Archivwissenschaft und Geschichtswissenschaft Fortbildung in Berlin-Dahlem). Po zdaniu 9 czerwca 1939 r. egzaminu końcowego z wynikiem dobrym, już 16 czerwca 1939 r. rozpoczął praktykę archiwalną w Archiwum Państwowym w Szczecinie⁸. Po przybyciu do Szczecina zamieszkał najpierw przy Falkenwalderstrasse 37 (obecnie Al. Wojska Polskiego), później przy Grünstrasse 44 (obecnie 5-Lipca)⁹. Zimmermann zatrudniony został w placówce naukowej, o przeszło stoletniej tradycji, która miała duże zasługi dla badań nad historią Pomorza. Od 1935 roku kierował archiwum dr Adolf Diestelkamp (1900-1955), a pracownikami merytorycznymi (według stanu osobowego z końca 1938 r.) byli: dr Hans Branig (1906-1985), dr Fritz Morré (1912-1941)¹⁰, dr Rolf Reuter (1909-1945) oraz dr Roland Seeberg-Elverfeldt (1909-

⁴ Podstawowe informacje z życia Zimmermanna, W. Vogel, *Nachrufe. Gerhard Zimmermann*, „Der Archivar”, 48, 1995, H. 4 s. 725-728.

⁵ „Grottkauer Zeitung” 1934: *Zum 700jährigen Ortsjubiläum von Altgrottkau und Klein-Neudorf* oraz w „Grottkauer Heimatkalender” 1935: *Beiträge zur Gründungsgeschichte der Stadt Grottgau*.

⁶ W dwa lata później praca ta wyszła drukiem: *Das Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500-1600). Verfassungsgeschichtliche Entwicklung und persönliche Zusammensetzung*, Verlag Böhlau-Weimar 1938.

⁷ APSz, D nr 1027. 1 maja 1937 roku wstąpiło do NSDAP kilka milionów Niemców. Z archiwistów szczecińskich wstąpili wtedy Adolf Diestelkamp (nr 5 745 105) oraz Fritz Morré (nr 4 521 926) natomiast Seeberg-Elverfeldt zapisał się do NSDAP wcześniej, bo 1 maja 1933 r. (nr członkowski 2 581 987). Bezpartyjnym był Rolf Reuter.

⁸ APSz, D nr 1062, pismo Generalnego Dyrektora Pruskich Archiwów Państwowych Ernsta Zipfela z dnia 13 czerwca 1939 r. do dyrektora Archiwum Państwowego w Szczecinie (do wiadomości Zimmermanna).

⁹ APSz D nr 1027.

¹⁰ O działalności Morrégo i Diestelkampa w szczecińskim archiwum, M. Szukała, *Polityczne aspekty badań wschodnich na przykładzie działalności Fritza Morrégo z Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczecińskie Studia Historyczne”, nr 13, 2000, s. 55-67; tenże, *Stettiner Archivare und die „deutsche Ostforschung”. Die Korrespondenz zwischen Albert Brackmann und Adolf Diestelkamp in den Jahren 1935 bis 1941*, „Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa”, Bd. 10, 2002, s. 28-58.

1993)¹¹. Generalny Dyrektor Pruskich Archiwów Państwowych dr Ernst Zipfel dnia 1 sierpnia 1939 r. mianował G. Zimmermanna referendarzem archiwalnym (Staatsarchivreferendar). Zipfel podkreślił w piśmie nominacyjnym, iż do końca 1939 r., Zimmermann nie otrzyma pełnych praw urzędnika państwowego i w każdej chwili może być zwolniony¹². Jednakże warunkiem objęcia obowiązków służbowych było złożenie i podpisanie (w obecności dyrektora archiwum) w dniu nominacji na referendarza archiwalnego tzw. protokołu zaprzysiężenia (*Niederschrift über die Vereidigung*) na wierność Adolfowi Hitlerowi¹³. Obowiązujące godziny pracy nowego pracownika archiwum w Szczecinie były następujące: od poniedziałku do środy i w piątki w godz. 7.30–16.30, w czwartki 7.30 – 14.30 i w soboty 7.30 – 13.00¹⁴.

Według sprawozdania G. Zimmermanna dotyczącego jego działalności w okresie od 15 czerwca 1939 do 19 lutego 1940 roku, pierwszy miesiąc pracował on w sekretariacie zapoznając się z działalnością administracyjną archiwum. Następnie skierowany został do pracowni naukowej, gdzie poznawał procedury udostępniania zasobu¹⁵. W naukowej działalności koncentrował się na przeprowadzaniu kwerend do kolejnych planowanych tomów IX–XI *Pommersche Urkundenbuch*. Równocześnie opracowywał akta starostwa w Wałczu (Rep. 66 Landratsamt Deutsch-Krone) i kontynuował prace zapoczątkowane przez dr. Braniga nad przygotowaniem inwentarza map Rejencji Szczecińskiej (Rep. 65 a Regierung Stettin) oraz opracował akces z początku 1940 r. (Wappenbildung z Museum für Vorpommern und Rügen w Stralsundzie) do zbioru pieczęci i tłoków (Rep. 46, acc.8/1940). Włączył też do zasobu akta zlikwidowanego 1 października 1939 roku urzędu starostwa Randow (Rep 66. Landratsamt Randow)¹⁶. Pod koniec 1939 roku uznano, iż okres próbny dla niego wypadł pozytywnie¹⁷ i na wniosek generalnego dyrektora archiwów pruskich 15 grudnia 1939 roku premier Prus mianował G. Zimmermanna asesorem archiwalnym (Staatsarchivassessor)¹⁸. W styczniu i lutym 1940 roku prowadził on nadal pracownię naukową i kontynuował prace nad wspomnianym spisem kartografii rejencji, opracował też akta Państwowej Kasy Powiatowej w Kamieniu Pomorskim (Rep. 69 Staatliche Kreiskasse Kammin i. P.) oraz akta Domu Inwalidy w Słupsku (Invalidenhaus Stolp). Zainteresował się również historią regionu wstępując do Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde)¹⁹. Zarazem stał się również członkiem redakcji „Monatsblätter” – miesięcznika tego towarzystwa.

¹¹ O działalności R. Seeberga-Elverfeldta w szczecińskim archiwum, M. Szukała, *Archiwista Roland Seeberg-Elverfeldt (1909-1993) w świetle źródeł przechowywanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, nr 17, 2003, s. 121-129.

¹² APSz nr 1062, pismo Zipfela z dnia 22 lipca 1939 r.

¹³ Ibidem.

¹⁴ APSz D nr 39.

¹⁵ W pracowni naukowej, w okresie bezpośrednio przed wybuchem wojny, Zimmermann nie miał zbyt wiele zajęć, ponieważ w 1939 roku liczba użytkowników wyniosła 143 w przeciwieństwie do roku 1938, w którym było 2 473 wizyt. Porusza ten problem M. Stelmach, *Zarys działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1918-1939*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, Nr 8, s. 24.

¹⁶ APSz D nr 39, sprawozdanie Zimmermanna z 19 lutego 1940 r.

¹⁷ APSz D nr 1062, pozytywna opinia Morręgo o Zimmermannie z dnia 30 listopada 1939 r.

¹⁸ APSz D nr 1062, pismo Haasego (w zastępstwie Zipfela) do dyrektora Archiwum Państwowego w Szczecinie z dnia 16 grudnia 1939 r.

¹⁹ „Monatsblätter”, Nr. 4-6, 1940, s. 60.

Planował ogłosić w roczniku „Baltische Studien” artykuły o granicach Polski²⁰, ale jak określił te zamierzenia Zipfel w kwietniu 1940 roku, są one już nieaktualne i z politycznego punktu widzenia niewłaściwe²¹.

Ten okres pracy wypadł w czasie wydarzeń politycznych, których konsekwencje dotknęły również archiwum. Wybuch II wojny światowej spowodował, iż część pracowników archiwum szczecińskiego powołana została do armii lub przeniesiona służbowo na tereny okupowane i tym samym część ich obowiązków spadła na pozostałych. Dyrektora Diestelkampa, służącego w oddziałach obrony przeciwlotniczej, zastąpił w obowiązkach F. Morré, natomiast H. Branig i R. Seeberg-Elverfeld po krótkim pobycie w wojsku zostali z niego zwolnieni i przeniesieni do okupowanej Polski celem tworzenia niemieckiej służby archiwalnej. Wszyscy oni (zwłaszcza Diestelkamp) korespondowali z Morrém (do połowy 1941 r.) i na bieżąco byli informowani o toku pracy w archiwum szczecińskim.

Na początku 1940 roku w życiu osobistym G. Zimmermanna zaszły zasadnicze zmiany. Po zawiadomieniu 3 stycznia 1940 r. Generalnego Dyrektora Pruskich Archiwów Państwowych o planowanym małżeństwie i przedstawieniu drzewa genealogicznego rodziny panny młodej potwierdzającego tzw. aryjskie pochodzenie przyszej żony²² Zimmermann uzyskał zgodę od zwierzchnika na to małżeństwo²³. Dwudziestego dziewiątego stycznia ożenił się w rodzinnym Grodkowie z pochodzącą z katolickiej rodziny Barbarą Bittner, z którą miał później troje dzieci²⁴.

G. Zimmermann dał się poznać jako człowiek o usposobieniu niezależnym, w zasadzie bierny, jeśli chodzi o zaangażowanie polityczne. Wynika to z opinii A. Diestelkampa, przekazanej w czasie spotkania z generalnym dyrektorem Zipfelem w dniu 5 kwietnia 1940 roku, na które otrzymał przepustkę ze swej jednostki wojskowej. Według oceny Diestelkampa, Zimmermann był wydajnym pracownikiem. Dyrektor archiwum szczecińskiego miał jednak pretensje do niego o niewystarczające zaangażowanie w pracy jako urzędnika państwowego, zarzucał mu także, że po powołaniu do wojska nie przekazał swoich obowiązków służbowych w sposób należyty i że on ma skłonność do stawiania wyżej spraw prywatnych nad zawodowymi. Wskazywał także na jego „w kółko gadanie” (*Herumreden*) i aroganckie niekiedy zachowanie²⁵.

Praca G. Zimmermanna w szczecińskim archiwum niespodziewanie zakończyła

²⁰ APSz D nr 39, *Entwicklung der poln. Westgrenze 1486-1792* oraz *Die neumärk.-poln. Grenze im 16. J. auf Grund des Grenzerzesses v. 1586*.

²¹ Ibidem.

²² APSz D nr 1062, *Anzeige über Verheiratung*.

²³ Ibidem, pismo Zipfela do Zimmermanna z dnia 23. 01. 1940 r. w którym generalny dyrektor potwierdził „niemiecką krew” Barbary Bittner i zgadzał się na małżeństwo, *Auf Grund des von Ihnen vorgelegten Ahnenpasses, der anbei zurückfolgt, sehe ich den Nachweis als erbracht an, daß die am 25. 02. 1920 in Grottgau O.S. geborene Barbara Bittner, mit der Sie die Ehe eingehen wollen, deutschblütig ist. Gegen die beabsichtigte Eheschließung habe ich gemäß § 25 Abs. 2 DBG nichts einzuwenden*.

²⁴ Córka Mechtild Barbara ur. 2. 04. 1944 r. w Grodkowie oraz synowie Burkhard ur. 30. 10. 1950 i Christian ur. 8. 06. 1952 r. Obaj urodzeni w Berlinie.

²⁵ APSz D nr 1106, k. 235- *Protokoll über die Besprechung mit Staatsarchivdirektor Dr. Diestelkamp am 5. 4. 1940, Staatsarchivassessor Zimmermann: Über ihn wird Staatsarchivdirektor Diestelkamp erneut berichten. Seine Arbeitsleistungen sind gut. Über seine beamtenmäßige Einstellung ist jedoch noch zu klagen. Bei seiner Einberufung hat er z.B. trotz Aufforderung dazu seine Geschäfte unzulänglich übergeben. Auch über sein vieles Herumreden und sein stellenweises arrogantes Wesen hat Staatsarchivdirektor Diestelkamp zu klagen*.

się wiosną 1940 r. powołaniem do armii²⁶. To nie znaczy, że Zimmermann stracił kontakt ze swoją instytucją. Dowodem na to są zachowane jego listy do A. Diestelkampa, F. Morrégo i H. Golluba²⁷. Najwięcej listów napisał do Morrégo, który jako pełniący obowiązki dyrektora archiwum, spełniał rolę swego rodzaju koordynatora kontaktów z pracownikami szczecińskiej instytucji rozszanymi na obszarze od okupowanej Polski do okupowanej Francji. Jak wynika z korespondencji, po odejściu G. Zimmermanna F. Morré stanął przed poważnymi trudnościami organizacyjnymi, gdyż dysponował niewielkim zespołem pracowników (łącznie z oddziałem w Pile). Jedynym współpracownikiem merytorycznym Morrégo w archiwum szczecińskim pozostał dr Rolf Reuter. W 1940 r. przyjęto do pracy dr Gertrud Steckhan, lecz zatrudniono ją w niepełnym wymiarze godzin. Do zadań ściśle archiwalnych Morré musiał wykorzystać pracowników pomocniczych: magazyniera Willi Nemitza, inspektora archiwalnego Josefa Savio oraz Adalberta Holtza. Ten ostatni, choć był samoukiem, stał się niezwykle przydatny w pracy archiwalnej, m.in. kontynuował pracę Zimmermanna nad opracowaniem map rejencji szczecińskiej²⁸. Na Morrégo spadł obowiązek przygotowania (wraz z Ottonem Kunkelem, dyrektorem Pommersches Landesmuseum) edycji „Baltische Studien” rocznika 1940, który ostatecznie ukazał się latem 1941 r. Do tego tomu Morré starał się uzyskać od swoich kolegów, omówienia publikacji naukowych²⁹. Diestelkamp z wojsk obrony przeciwlotniczej nadesłał kilka, podobnie jak Seeberg-Elverfeldt z Urzędu Archiwalnego (Archivamt) w Lublinie. Również na miejscu, w Szczecinie, nie zawiódł Reuter, Stekhan oraz Holtz, których omówienia ukazały się we wspomnianym tomie. Morré planował edycję kolejnego rocznika 1941 „Baltische Studien” i proponował Zimmermannowi napisanie krótkich recenzji, przesyłając mu do oceny na pocztę połowę 3 książki dotyczące historii Śląska³⁰. Jak wiadomo nigdy ten rocznik nie ukazał się drukiem.

G. Zimmermann zaczął swój pobyt w armii jako szeregowiec, najpierw służąc w jednostce wojsk chemicznych w Białogardzie. W liście do A. Diestelkampa skarżył się na trudy ćwiczeń. Dyrektor pocieszał go, że wkrótce się przyzwyczai do życia wojskowego³¹. W połowie maja 1940 r. jednostkę z Białogardu w wielkim pośpiechu przeniesiono na zachodnie obszary Niemiec³². Przez kilka miesięcy pododdział jego stacjonował w Münster. Potem w grudniu 1940 roku przerzucono go w okolice wybrzeży francuskich. G. Zimmermann pisał, iż przebywał wraz z kolegami prawie na odludziu, gdzie mieszkało tylko kilku Francuzów, że jedyną odmianą w tygodniach monotonnego życia były jego wyjazdy w charakterze tłumacza do najbliższego miasta oddalonego o około 60 km³³. G. Zimmermann narzekał, że zmiany postojów

²⁶ APSz D nr 1062, rozkaz powołania (Einberufungsbefehl) z dnia 2 kwietnia 1940 r.

²⁷ Zachowało się 14 listów Zimmermanna (rękopisy i maszynopisy) nie licząc pism o charakterze urzędowym z lat 1940-1943.

²⁸ *Polityczne aspekty...*, op. cit., s. 60.

²⁹ W tomie poprzednim „Baltische Studien” z 1939 r., który ukazał się w 1940 r. nie udało się ogłosić omówień najnowszej literatury naukowej. Redakcja tłumaczyła się, że stało to się z powodu powołania do służby wojskowej większości ewentualnych autorów recenzji. W numerze tym w dziale *Besprechungen* wydrukowano jedynie bibliografię.

³⁰ APSz D nr 1062, list Morrégo do Zimmermanna z dnia 5 maja 1941 r.

³¹ Ibidem, list Diestelkampa do Zimmermanna z 8 kwietnia 1940 r.

³² Ibidem, list Zimmermanna do Morrégo z dnia 16 maja 1940 r.

³³ Ibidem, list Zimmermanna do Morrégo z 14 grudnia 1940 r.

jednostki uniemożliwiają uzyskanie przepustki do odwiedzenia rodziny, że dni świąteczne dla tych, którzy nie uzyskali tej przepustki są dniami ciężkiej służby wartowniczej, że ma tyle pracy, że jest „dziewczyną do wszystkiego” (*ich bin ja doch hier Mädchen für alles*)³⁴. Jednak oprócz tego narzekania w listach tych ujawniła się duża wrażliwość Zimmermanna na piękno przyrody. Obserwacjom sprzyjały długie i częste marsze. Wiosną 1941 r. pododdział Zimmermanna stacjonował jeszcze w północnej Francji, przenoszony stale z miejsca na miejsce. Jedyнным wytchnieniem w nudzie było kino polowe, gdzie Zimmermann mógł zobaczyć najnowszą komedię „Wiener Geschichten” ze znanym aktorem Hansem Moserem³⁵.

Prawdziwa wojna zaczęła się dla G. Zimmermanna dopiero po rozpoczęciu ataku Niemiec na Rosję. Latem 1941 roku brał udział w ciężkich walkach pod Smoleńskiem. F. Morré wyraźnie zazdrościł mu uczestnictwa w tej wojnie, więc zgłosił się na ochotnika do armii³⁶, a w obowiązkach archiwalnych zastąpił go od 28 sierpnia 1941 r. dr Hermann Gollub (1888-1947) przeniesiony do Szczecina z Archiwum Rzeszy w Poznaniu³⁷. Przed Gollubem stanął rychło (od 1942 r.) problem rozśrodkowania zasobu archiwalnego do wybranych miejsc poza Szczecinem, celem ochrony go przed skutkami nalotów alianckich³⁸. Późną jesienią 1941 r. przysłała wiadomość o śmierci Morréro poległego 21 listopada 1941 r. podczas szturm Leningradu. Zimmermannowi udało się natomiast przeżyć na froncie surową zimę 1941/1942, a latem 1942 roku wraz ze swoim pododdziałem został skierowany na front południowy. W maju 1942 roku przesłał Gollubowi spóźnione podziękowania za paczkę przesłaną na święta Bożego Narodzenia i pisał o swoim wyjątkowym szczęściu jakie mu towarzyszy w ciężkiej rosyjskiej kampanii³⁹. W kolejnym liście podkreślał ten wątek, że w „twardych walkach, w kurzu i upale lata, błota jesieni i wiosny oraz lodowatości rosyjskiej zimy, szczęście jak dotychczas stale mi służy. Połowa moich kolegów już pozostała...” (czyli zginęła)⁴⁰. Uczestniczył w ataku na Stalingrad, a potem znalazł się w okrążeniu wraz z całą 6 armią Paulusa. W czasie tych walk został 25 listopada 1942 roku ranny odłamkami granatu w prawą nogę i lewe udo⁴¹

³⁴ Ibidem, list Zimmermanna do Morréro z dnia 12 stycznia 1941 r.

³⁵ Ibidem, list Zimmermanna do Morréro z dnia 14 maja 1941 r.

³⁶ Ibidem, list Morréro do Zimmermanna z dnia 1 lipca 1941 r. *Unsere Gedanken sind deshalb oft bei Ihnen. Es ist ja einzigartig, was in dieser kurzen Zeit schon für militärische Erfolge im Kampf gegen das bolschewistische Rußland zu verzeichnen sind. Auch ich hätte gern wenigstens an diesem Kampf teilgenommen, und fast wäre es auch etwas geworden.*

³⁷ H. Gollub do chwili przeniesienia do Szczecina organizował służbę archiwalną w tzw. Kraju Warty. Uważany był za człowieka życzliwego Polakom. M. Stażewski, *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939-1945*, Warszawa-Lódź 1991, s. 236.

³⁸ Już w 1938 roku na konferencji dyrektorów archiwów państwowych w Marburgu postanowiono na wypadek wojny wyznaczenie miejsc ewakuacyjnych dla przemieszczanych zespołów. M. Stelmach, *Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, Nr 9, 1995, s. 19.

³⁹ APSz D nr 1062, list Zimmermanna do Golluba z dnia 25 maja 1942 roku, *Bisher habe ich den Rußlandfeldzug ganz fabelhaft überstanden. Staub, Hitze und Seuchengefahr des russischen Sommers, den Morast des Spätherbstes habe ich ohne jeglichen Schaden verbuchen können und nach meinem leider nur wenige Tage währenden Kommandourlaub über die Ostertage sehe ich auch den kommenden Monaten gelassen entgegen. Das Glück war mir bisher hold.*

⁴⁰ Ibidem, list Zimmermanna do Zipfela (za pośrednictwem Golluba) z dnia 4 czerwca 1942 r. *26 Monate hindurch trage ich nun schon als Kriegsfreiwilliger den grauen Rock. Seit dem 22 Juni 1941 stehe ich in vorderster Front gegen den Bolschewismus. In den harten Kämpfen des Sommers in Staub und Hitze, im Schlamm des Herbstes und des Frühlings und im eisigen russischen Winter war das Glück mir bischer stets geneigt. Die Hälfte meiner Kameraden sind bereits geblieben...*

⁴¹ Ibidem, informacja nadesłana do archiwum szczecińskiego z dnia 17 grudnia 1942 r.

i to było też paradoksalnie szczęście w tej okrutnej wojnie. Wydarzenie to uratowało Zimmermanna od niechybnej niewoli, ponieważ rannych żołnierzy ewakuowano drogą lotniczą ze stalingradzkiego kotła. Leczył się długo w lazarecie w Berlinie-Neukölln, a potem w szpitalu w rodzinnym Grodkowie. Zwłaszcza kłopoty były z wyleczeniem nogi⁴². W marcu 1943 roku Zimmermann otrzymał Krzyż Żelazny 2 klasy, a w miesiąc później mianowano go radcą archiwalnym⁴³. W lipcu 1944 roku G. Zimmermanna ze stopniem podoficera powołano do oddziałów rezerwowych w Celle. W listopadzie 1944 roku zawiadomił archiwum szczecińskie, że jego jednostka wojskowa stacjonuje w Rosswein/Sa⁴⁴. Jest to ostatnia informacja G. Zimmermanna nadesłana do Szczecina. W końcowym okresie wojny dostał się do niewoli rosyjskiej, ale miał znowu szczęście, bo po 4 dniach został z niej zwolniony. Już 13 czerwca 1945 roku rozpoczął pracę w berlińskim Geheimes Staatsarchiv, które wkrótce, na około 20 lat, przyjęło nazwę Berliner Hauptarchiv. W latach 1954-1974, jak już wspomniano, był dyrektorem tej instytucji. Publikował prace dotyczące administracji pruskich archiwów państwowych, ale bibliografia jego prac jest ilościowo skromna⁴⁵. W 1974 r. przeszedł na emeryturę. Zmarł w Berlinie 8 grudnia 1994 r.

⁴² Ibidem, list Zimmermanna do Golluba z dnia 6 marca 1943 roku.

⁴³ Ibidem, list Zipfela do Zimmermanna z dnia 22 kwietnia 1943 roku.

⁴⁴ Ibidem, pismo Zimmermanna z dnia 11 listopada 1944 roku.

⁴⁵ G. Zimmermann, *Hardenbergs Versuch einer Reform der preussischen Archivverwaltung und deren weitere Entwickelung bis 1933*, „Jahrbuch der Stiftung Preussischer Kulturbesitz” 1966, s. 69-87; tenże, *Das Ringen um die Vereinheitlichung des Archivwesens in Preussen und im Reich von 1933 bis 1945*, „Jahrbuch der Stiftung Preussischer Kulturbesitz” 1967, s. 129-143.

Zusammenfassung

Die Stettiner Episode in der Archivtätigkeit von Gerhard Zimmermann.
Ein Beitrag zur Geschichte des Staatsarchivs in Szczecin (Stettin)
während des 2. Weltkriegs

Der Artikel handelt von dem Archivar Gerhard Zimmermann (1909–1994) am Anfang seiner beruflichen Tätigkeit nach Auswertung der Personalakten im Staatsarchiv in Stettin. In den Personalakten sind Dokumente, die Gerhards Zimmermanns Arbeit im Stettiner Archiv 1939 betreffen und besonders seine Korrespondenz, die er als Soldat seit 1940 in den besetzten Gebieten Frankreichs und später an der Ostfront in Russland führte. Die Korrespondenz, die er mit den folgenden Direktoren des Staatsarchivs Dr. Fritz Morré und Dr. Hermann Gollub führte, ist eine wertvolle Quelle, die einerseits relevante Informationen über die Tätigkeit des Stettiner Archivs in den Jahren 1940–1943 enthält und die andererseits G. Zimmermanns Kriegserlebnisse darstellt.